

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDAKİ ŞİİR ALINTILARI VE BU ALINTILARIN METİNLERİN ANLAMLARINA ETKİSİ¹

Fatma SÖNMEZ*

ÖZ

Problem Durumu: Bu çalışmanın problemi, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarının anlamına katkı sağlaması için hangi tür şiirlerden ve şairlerden alıntılar yaptığını ve dolaşısıyla hangi edebi kaynaklara yöneldiğinin araştırılmasıdır.

Araştırmanın Amacı: Bu çalışmanın temel amacı Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında yer alan edebi alıntılarını tespit ederek bu alıntılarının romanların anlamlarına ne tür bir etkisinin ve katkısının bulunduğunu ortaya çıkarmak ve böylece romanlarında yer alan bu şiir alıntılarını daha doğru değerlendirmektir.

Yöntem: Çalışmada yer alan şiir alıntılarını, Ahmet Mithat Efendi'nin hangi şairlerden ve şiirlerden faydalandığını ortaya çıkaracağından metinler arasılık yöntemine dayanmaktadır. Kubilay Aktulum'un ifade ettiği gibi metinler arasılık kuramına göre bir yazar, yazdığı metnine kendinden önceki yazarın/yazarların yazdığı bazı metin parçalarını ekleyerek bir yeniden yazma işlemi ile metnini ortaya koyar (Aktulum, 2000, 17). Bu durum her metnin açık veya kapalı bir şekilde kendinden önceki metinlerden izler taşıdığını bize gösterir.

Bulgular ve Sonuçlar: Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında yer alan şiir alıntılarının anlama katkı sağladıkları görülmüştür. Bu açıdan işlevsiz olmadıklarını yani bir süs niteliği taşımadıklarını ifade edilebilir. Ayrıca bu şiir alıntılarının Osmanlı- İslam coğrafyasından seçildikleri tespit edilmiştir. Bu durum Divan şiirinin ve tabii ki Doğu şiirinin (Hafız-ı Şirazi gibi) on dokuzuncu yüzyılda hala eski gücünü ve önemini koruduğunu gösterir.

Öneriler: Ahmet Mithat Efendi'nin romanları zengin bir edebi çeşitliliğe sahiptir. İçerisinde halk anlatılarından, Doğu anlatı geleneğinden (*Binbir Gece* masalları gibi), dahası

¹ Bu yazının hazırlanması sırasında *Edebi Alıntılar ve Atıflar Bağlamında 1870- 1908 Arasında Yayımlanan Türk Romanları Üzerinde Bir İnceleme* adlı doktora tezimizden faydalanılmıştır.

* Araştırma Görevlisi Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BALIKESİR, el- mek: fekren81@gmail.com.

Batılı macera romanlarından gelen (*Kamelyalı Kadın*, *Pol ve Virjin*'i gibi) birçok unsur yer alır. Ayrıca tüm bu anlatılara atflar da yapılmaktadır. Bu durum Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinin edebiyat araştırmacıları için önemli bir kaynak olmaya devam edeceğini gösterir. Onun eserlerinin Batılı veya Doğulu kaynaklar bağlamında yeniden yorumlanması bu açıdan oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Metinlerarasılık, Alıntılar, Edebi Kaynak, Şiir.

Quotations From Poems In Ahmet Mithat Efendi's Novels And Their Effect On The Meaning Of The Texts

ABSTRACT

Problem Status: This study tackles the problem of Ahmet Mithat Efendi's quotations from poets and their poems and use of other literary resources in order to contribute to the context of his novels.

Aims Of The Study: Aim of this study is to determine the quotations in Ahmet Mithat Efendi's novels and show their contribution to and effect on the meaning of the novels. Thus, an in depth analysis of these quotations is undertaken.

Method: Quotations investigated in this study are based on intertextuality method for the purpose of showing which poets and poems Ahmet Mithat Efendi has used in his novels. As Kubilay Aktulum (Aktulum, 2000, 17) stated according to intertextuality theory a writer uses pieces from other writer/writers work before themselves in order to create a new piece of work. This shows every text directly or indirectly bear the traces of previous texts.

Findings and Conclusions: Quotes used in Ahmet Mithat Efendi's novels contributed to the meaning of his novels. In this regard, they are not functionless and not used for garnishing the text. Additionally, it is observed that poem quotations are mainly selected from Ottoman-Islam geography. This proves that Ottoman poetry and of course Eastern poetry (e.g. Hafız-ı Şirazi) was still in power and important during 19th century.

Implications: Ahmet Mithat Efendi's novels have a rich literal diversity. Quotations from Folk and Eastern tradition narratives (e.g. Arabian Nights) and Western adventure novels (e.g. The Lady of the Camellias and Paul and Virginia) are included in his novels. Furthermore, there are references to these quotations. This show that Ahmet Mithat Efendi's work will keep being an important resource for literary researchers. Reinterpreting his novels in the context of Western and Eastern materials is pivotal.

KeyWords: Ahmet Mithat Efendi, **Intertextuality**, Quotations, Literary Sources, Poem.

GİRİŞ

1844 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ahmet Mithat Efendi'nin “velud” bir yazar olduğu bilinmektedir. Bu vasfı ile romanlarında okurlarına hayata dair pek çok bilgi veren ve onlara okuma sevgisi aşılayan Ahmet Mithat Efendi “hace-i evvel” unvanını hak etmiş bir yazardır. 1913 yılında vefat ettiğinde altmış dokuz yıllık ömrüne otuz roman [Fatma Aliye Hanımla ortak yazdığı *Hayal ve Hakikat*'ı da sayarsak otuz bir roman], *Letaif-i Rivayat* serisi içerisinde yayımlanan yirmi beş hikâye ve *Kissadan Hisse*, *Durub-ı Emsal-i Osmaniye Hikemiyatının Ahkâmını Tasvir*, *Beliyat-ı Mudhike*, *Karı Koca Masalı* ile yirmi dokuz hikâye, yedi tiyatro oyunu, yirmi üç roman çevirisi, beş tiyatro oyunu çevirisi, bir hatıra yazısı, iki gezi yazısı, bir mektup, iki monografi (Beşir Fuad ve Fatma Aliye Hanım üzerine), tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, pedagoji, ekonomi, askeriye üzerine kitaplar, beş ders kitabı ve edebiyat ve eleştiri üzerine onlarca makale sığdırmıştır. Onun, “yazı makinesi” olarak adlandırılmasının sebebi bu külliyatıdır.

Ahmet Mithat Efendi'nin romancılığından bahsedilirken kimileri onun mesnevi geleneğinden, meddah ve halk hikâyelerinden bazı unsurları devraldığını vurgulamış (Gökçek, 2012); kimileri romanlarının meddah, ortaoyunu, âşık hikâyeleri, halk hikâyeleri, popüler Fransız romanları geleneklerinden yararlanan karma anlatılar olduklarını belirtmiş (Parla, 2008); kimileri de onun (örneğin Namık Kemal'den farkını ortaya koyarken) yabancı romanlardan yararlı olsa da onları yerlileştirmeye çalıştığını ifade etmiştir (Enginün, 2007). Onun bir kurucu ve yol açıcı olarak Türk romanına getirdiklerini örneğin; *Müşahadat*'ta natüralist bir roman yazma arzusuyla yola çıkarak romanının hikâyesini yazması ve kendisinin de bir roman kişisi olarak romanda yer alması; *Çengi*'de geleneksel edebiyatın parodisini yapması, “anlatılan zaman ile anlatı zamanını” örtüştürmesi ve “anlatıyı anlaklaştırmalarla durdurarak okuru kurguya” dâhil etmesi (Parla, 2008); *Felâhun Beyle Rakım Efendi*'de Doğu- Batı sorununu ilk olarak ele alması ve böylece “1950'lere kadarki Türk romanının olay örgüsünü ve kişilerinin seçilişini belirleyici” bir rol oynaması (Moran, 2007) olarak özetleyebiliriz. Yeni bir tür olan romanı, kendi kültür dünyasının içerisine yerleştirmeye çalışan ve özellikle kendi insanını romana alıştıran ve onları bilgilendirmeyi temel amaçlarından birisi haline getiren Ahmet Mithat Efendi'nin kendi kültürel kaynaklarına yönelmesi doğaldır. Osmanlı-İslam dairesinin şii, hikâyesi, efsanesi, tarihi, menkıbeleri onun kaynaklarıdır. Bu çalışmada tespit ettiğimiz şiir alıntıları bile onun bu kaynaklarla ilişkisinin niteliğini gösterebilecek düzeydedir. Ahmet Mithat Efendi, romanlarında kurguyu güçlendirmek, konuyu özetlemek, verdiği bilgiyi onaylatmak için kendi hikâyelerine, atasözlerine,

deyimlere yöneldiği gibi kişilerinin duygularını, ruh hallerini okuyucusuna duyurmak için de Divan ve Osmanlı- İslam şiirine yönelmiştir.

Romanlarda Yer Alan Şiir Alıntılarının Romanların Anlamlarına Etkisi

Ahmet Mithat Efendi *Hasan Mellah* (1291/1874) romanında, Neff'ye ait olduğunu tespit ettiğimiz “*Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil*”² mısrasını biraz değiştirerek ‘*Mert olan birbirini sevmemek insaf değil*’ şeklinde Alonzo’nun ve Numan İbn-i Mutahhar’ın birbirlerini sevmiş olduklarını anlatmak için alıntılar (Ahmet Mithat Efendi, 2003a). Burada yapılanın öncelikle roman kişileri arasındaki sevginin derecesini göstermek olduğu açıktır; fakat dikkati çeken önemli bir unsur da Ahmet Mithat Efendi’nin romanındaki duruma tam uygun diye asıl metne yaptığı müdahaledir. Bu tavır, kurduğu hikâyeyi ve vermek istediği mesajı merkeze alan bir yazarın tavrıdır.

Paris’te Bir Türk romanında (1293/1876) ise anlatıcı, bize gemideki kişiler arasında geçen diyaloglardan parçalar sunar. Bu diyalogların birinde Nasuh, Gardiyanski’ye hitaben; “*Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-ı zemin*” mısrasını söyler (Ahmet Mithat Efendi, 2000a). Şinasi’den alıntılandığını tespit ettiğimiz (Akay, 2000, 24) bu mısranın Ahmet Hamdi Tanpınar, Victor Hugo’nun *Les Burgraves* adlı piyesinde geçen “*avoir pour patrie le monde et pour nation l’humanité*” (dünyayı vatan, insanlığı milletim olarak benimseme) cümlesinin aktarımından başka bir şey olmadığını söyler (Aktaran Akay, 2000). Ziya Gökalp ise bu sözün Alman filozofu Fichte’ye ait olduğunu belirtir (Aktaran Akay, 2000). Tevfik Fikret’in “Haluk’un Amentüsü”nde bulunan “*Toprak vatanım, nev-i beşer milletim*” mısrası da büyük ihtimalle Şinasi kaynaklıdır. İnci Enginün de Tevfik Fikret’in şiirindeki bu cümlelerin Victor Hugo’dan mülhem bir mısra çevirisi olduğunu belirtir (Enginün, 2007, 469). Ahmet Mithat Efendi’nin Victor Hugo’dan *Les Burgraves* adlı piyesi *Derebeyler* adıyla Türkçeye çevirdiğini biliyoruz (Kerman, 1978). Belki de Ahmet Mithat Efendi, Şinasi etkisinden ziyade bizzat kendi okuduklarının etkisiyle bu sözü metnine dâhil etmiştir. Bu alıntı, Ahmet Mithat Efendi’nin akıllı, bilgili, yenilikçi ve üretici tipleriyle ilgilidir. Bu bağlamda Nasuh, bu evrensel/ hümanist düşüncüyü de bilen ve onu kendine göre yorumlayan bir aydın olarak görünür. Aynı mısra *Ahmet Metin ve Şirzat* (1309/1892) romanında da alıntılanmıştır. Romanda anlatıcı seyahat etmenin zevkine insanın doymasının mümkün olmadığını ve gittiği her yerin kendi bildiği yerlermişçesine araştıran bir insan için gurbetin gerçekten gurbete çıkma değil de adeta sevdiğine kavuşma hükmünde olduğunu belirterek “*Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-ı zemin*” demeye herkesten çok bu kişilerin hakla-

2 Beytin tamamı şu şekildedir:

“*Ehl-i dildir diyemem sinesi saf olmayana*

Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil” (Cengiz, 2006, 11).

rının olacağını ifade eder (Ahmet Mithat, 2013). Bu mısra vatanın sadece bir toprak parçasından ibaret olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Ahmet Mithat Efendi'nin her iki romanında da bu mısrayı alıntılanması bu düşünceyi önemsediğinin açık bir delilidir. Ayrıca anlattığı konuya uygun gelen yerlerde şiirden faydalanarak anlatımına estetik bir zevk katmaktadır.

Aynı romanda, Paris'teki bir toplantıda orada bulunanlardan biri cebinden çıkardığı bir gazetede alafranga bir tip olan Zekâ hakkında yazılmış olanları topluluğa gösterir. Bunun üzerine Nasuh'u tanıyan Varonski, Türkler içinde Zekâ Bey gibilerinin bulunmasının Türklerin şanına bir leke süremeyeceğini belirterek Nasuh'tan iştmiş olduğu ve Sadi-i Şirazi'ye ait olduğunu tespit ettiğimiz (Kaya, 2012) "*Baran ki der letafet-i tab'eş hilaf nist/Der bağ lale ruyed u der şure-bum has*"³ beytini söyler (Ahmet Mithat Efendi, 2000a). Buna göre Nasuh ve Zekâ, aynı milletten olsalar da birbirlerinden farklı kişilerdir ve birinin kötü olması diğerini de kötü yapmaz. Aynı beyti Ahmet Mithat Efendi, bu sefer Sadi'ye ait olduğunu belirterek *Karnaval* romanında da kullanır. Alıntıya bağlı olarak bir dönem alafrangada kızlara roman okutmanın yasak olduğundan söz eder. Ona göre bunun sebebi, kızlara istek ve hevesin ne olduğuna dair örnekler göstermemektir. Anlatıcıya göre bu yasaklamadan memleketçe bir fayda görülmemiştir çünkü ona göre bu yasaklama aksine kızların roman okuma hırs ve isteğini arttırdığı gibi erkekler için bile okunması yasak olan birtakım kitapları ele geçirip büyük bir heves ve hırsla okumalarına sebep olmuştur. Şehnaz Hanımın öğretmeni Madam Mirsak da roman ve tiyatro gibi eserleri asla öğrencisine göstermez ancak kütüphanesinde türlü türlü romanlar ve tiyatrolar olduğundan Şehnaz ondan habersizce bunları çalıp gece odasında okur. Yazar- anlatıcı Şehnaz'ın okumasıyla Hasna'nın okuması arasında büyük bir fark olduğunu belirtir ve bunu desteklemek için Sadi'nin bu beytini kullanır (Ahmet Mithat Efendi, 2000b). Buna göre tabiatında bozukluk olan Şehnaz için okuduğu romanlar kendisinin de o romanlarda gördüğü vaka şahıslarından birisi olmasına sebep olmuştur. Hasna'nın tabiatı ise iyidir; bu yüzden romanlarda halleri beğenilemeyecek olan vaka kişilerinin her birini ibret örneği olarak kabul etmiş ve romanlarda okuyup öğrendiği şeylere dayanarak o vaka kişilerine benzememe yolunu seçmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin işlediği düşünceyi güçlendirmek için romanlarında Hafız-ı Şirazi'ye ve Sadi-i Şirazi'ye sıklıkla atıf yaptığı görülmektedir. Bu durum, özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin bu şairlerden etkilendiğini gösterdiği gibi bu şairlerin sadece İran'da değil hemen hemen bütün Osmanlı- İslam coğrafyası üzerinde geniş bir etkisinin olduğunu da gösterir. Bu etki bu iki şairin güzel ve ahenkli şiirler yazmış olmalarıyla ilgili olduğu kadar Sadi'nin ve Hafız'ın sözlerinin insanın

3 Türkçeye "*Her ne kadar yağmurun tabiatındaki letafet hakkında söylenecek söz yoksa dal bahçedeki lale, çorak yerde ise diken bitirir*" şeklinde aktarılabilir.

çeşitli hallerini doğru tespit eden hükümler olarak anlaşılmasından da kaynaklanmaktadır. Her iki romanda da aynı beyti alıntılanan İranlı şair Sadi'nin *Bostan ve Gülistan* adlı eseri Doğu kültüründe çok yaygın olarak okunmuş ve sevilmiştir. Sadi'nin yüzyıllar geçmesine rağmen ününün bu kadar devam etmesini sağlayan bu eserlerinden özellikle *Gülistan*, 1928 yılına kadar mektep ve medrese öğrencilerinin Farsça öğrenmelerine katkı sağlaması amacıyla ders kitabı olarak okutulmuştur (Aktaran Güven, 2014, 509). Buradaki alıntılar da onun ne kadar uzun soluklu okunduğunu ve etkisini devam ettirdiğini açıkça göstermektedir. Yine *Karnaval* romanında Poliny'nin kendisine olan gizli aşkından dolayı intihar etmesinden sonra vicdan azabı çeken Nasuh, Virginie ile konuşurken: "*Cihan şimdi bana beytü'l- hazandır*"⁴ şeklindeki mısrayı biraz değiştirerek "*Bana beytü'l-hazan oldu bu Paris*" (Ahmet Mithat Efendi, 2000b,) şeklinde kullanır. Nasuh'un değiştirerek söylediği mısra'nın Yusuf Kenan Paşa'nın şarkı türünde yazmış olduğu şiirinin nakarat kısmı olduğunu tespit ettik. Bu alıntı da tıpkı *Hasan Mellah* romanında olduğu gibi Ahmet Mithat'ın romanlarındaki düşünceye, ruh durumuna ve olaylara göre kaynaklara yöneldiğini ve gerekirse ona müdahale ettiğini gösterir. Ahmet Mithat Efendi, bazen çok derin bir düşünceyi desteklemek için Osmanlı- İslam kültürünün hikemi kaynaklarına yönelirken bazen de pratik hayat içinde yaygın etkisi olan daha popüler düzeydeki kaynaklara yönelmektedir. Burada yer alan Yusuf Kenan Paşa'nın şiir alıntısını da bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Kafkas (1294/1877) romanında anlatıcı, Kaplan Beyin Katerina ile olan ilişkisini iletmesi üzerine Ruslarla yapılacak ittifaka yardımcı olacağı yolunda Katerina'ya söz vermesinin Kaplan beyin adeta ruhani aşk için vatani aşktan vazgeçtiğini gösterdiğini ancak gerçeğin bunun tam tersi olduğunu belirtir. Bunu göstermek için de Fuzuli'nin olduğunu tespit ettiğimiz⁵ "*Canı canan dilemiş vermemek olmaz ey dil*" (Ahmet Mithat Efendi, 2000c) mısrasını kullanır. Ahmet Mithat Efendi'nin duyguyu güçlendirmek için yöneldiği kaynakların, Osmanlı-İslam dairesindeki en etkili isimler olduğu dikkat çekmektedir. Fuzûlî de "*aşkı, ıstırapı, dünyevî zevk ve zenginliklerin boşluğunu ve ölüm düşüncesini olağanüstü bir lirizm ve sanat gücüyle ifade etmesi*" (Karahana, 1996) bakımından bu kültür dünyasının en büyük şairlerinden birisidir.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Çengi* (1294/1877) romanında Hüveyda, kızını doğururken ölür. Canbert Beyin evinde kızı Melek'in doğuşuyla sevinç, karısı Hüveyda'nın ölmesiyle de bir hüznün vardır. Bu iki duyguyu bir arada verebilmek için anlatıcı, "*Alınca lûtf ile kahrın hayâle dîdelerim/ Biri güler biri ağlar bu hâle dîdelerim*" (Ahmet Mithat Efendi, 2000d) beytini alıntılar. Bu beytin kime

4 Bu mısranın doğrusu, "*Cihân şimdi bana beytü'l-hazendir*" şeklindedir (İnal, 1988, 859).

5 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/EKlenli/10873,mehemmedfuzulipdf.pdf?0> (Erişim: 01.01.2014)

ait olduğu konusunda romanda bir ipucu yoktur. Kime ait olduğunu bizim de tespit edemediğimiz bu beytin diline ve anlamındaki geleneksel algıya bakılırsa başka bir dilden tercüme olmadığını söyleyebilmek mümkündür. Türkçe ve bir Osmanlı şairinden alındığını düşündüğümüz bu beyte benzeyen aynı redifli Selanikli Ahmet Efendi'nin bir şarkısı vardır ancak sözleri oldukça farklıdır⁶. Benzer redifli şiirlerin yazılmış olması da olasıdır. Ahmet Mithat Efendi, bunlardan birini alıntılanmış olabilir. *Yeryüzünde Bir Melek* (1296/1879) romanında ise anlatıcı, Şefik'in ve Raziye'nin yan yana geldiklerinde karşılıklı ağlamaktan zevk duyduklarını ancak Raziye'nin cariyelerinin yarım saat olsun kendilerini yalnız bırakıp da sarmaş dolaş bu şekilde tatlı tatlı ağlamalarına izin vermemelerini kendileri için en büyük mahrumiyet saydığını dile getirir. Anlatıcı, tam bu sırada araya girerek okuyuculara seslenir ve onlara ömründe hiç tatlı tatlı ağlayıp ağlamadıklarını sorar. Aşkın pek tatlı bir dert olduğunu belirterek bir aşığın şunları dediğini ekler:

"Kan ağladığım sanki musibet mi görürsün?"

Aşkın ile kan ağlamayan zevkini bilmez

Kurtarmasın beni Allah bu derd-i hevâdan

*Derdinle dil dağlamayan zevkini bilmez"*⁷ (Ahmet Mithat Efendi, 2000e).

Anlatıcı bu mısraların sahibi için "bir âşık" ifadesini kullanır. Ahmet Mithat Efendi'nin bu dizeleri yanlış bildiği ve bir aşığa ait olduğunu zannettiği görülmektedir. Bu mısralar, Avni mahlaslı Fatih Sultan Mehmet'e aittir. Romanda Raziye'nin çok güzel olduğunu belirten anlatıcı, bu durumu Yunanlıların Zühre'ye tapmasına benzetir. Raziye'nin çarşıdan geçerken bütün çarşı halkının ona taparcasına bir hayretle baktıklarını ifade ederek eğer herkes ona geçerken 'Maşallah' dememiş olsaydı; "*Sen takın üstüne bin nüsha-i maşallah/Bütün enzâr-ı cihân olmadadır sana musîb*" beytinin geçerliliğine gerçekten ihtiyaç duyulacağını ifade eder (Ahmet Mithat Efendi, 2000e). Bu beytin de kime ait olduğunu tespit edemedik; ancak "maşallah" kelimesinden hareketle Osmanlı-İslam kültür dairesinde yer alabileceğini söylemek mümkündür. Yine romanda Şefik, yıllar sonra Raziye'yi tesadüfen bulduğunda onun evlenmiş olduğunu görünce üzülür ancak onunla dostane görüşmekten de kendisini alamaz. Raziye, on dört yaşındaki Raziye'nin yüzüyle şimdiki Raziye'nin yüzü arasındaki farkı göstermek için Şefik'e yüzünü açar. Bu manzara

6 TRT Müzik Dairesi ISM Repertuar No:4451.

7 Mısraların doğrusu şu şekildedir:

"Kurtarmasın Allah beni bu derd-i hevâdan

Derdün ile dil dağlamayan zevkini bilmez

Dindirmesün Allah gözümün yaşımı zira

İşkun ile kan ağlamayan zevkini bilmez" (Fatih Sultan Mehmet, 34).

üzerine anlatıcı, eğer Şefik'in hatırına gelseydi; “İstemem mehtabı, tâbân olmasın hem âfitâb/ Tâbiş-i dildâr-ı tenvir eyliyor gönlüm yeter”⁸ beytini okuyacağını belirtir (Ahmet Mithat Efendi, 2000e). Bu romanda bir tane de tercüme beyit yer alır. Anlatıcı, âşık olan kişinin sevgilisini her anmasında yüreğinin az da olsa sızlayacağını belirterek aşkın ve onun etkisinin âşık için kıymetli olduğunu vurgular. Bir Fransız şairinin; “Devr-i şemsi andırır, aşkın zuhûr u mahvı kim/Bir ufuktan kaybolursa, ufk-ı diğerden doğar” şeklinde tercüme edilebilen sözünün pek doğru olduğunu belirtir (Ahmet Mithat Efendi, 2000e). Ahmet Mithat Efendi'nin Fransız olduğunu belirttiği ancak ismini anmadığı bir şairden aldığı bu alıntı önemlidir çünkü burada diğer romanlarından farklı olarak Doğu kültür dairesinin dışına çıkarak Batılı bir şairden alıntı yapmıştır. Gelenekten çokça faydalanan bir yazar olan Ahmet Mithat Efendi'nin bu tutumu, hemen her türle ilgilenip şiirden uzak durmasına rağmen aslında şiirle ve Batı şiiriyle de ilgilendiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Karnaval (1298/1881) romanında anlamı güçlendirmek için kullanılan alıntılardan ilkinin *Paris'te Bir Türk* romanında da geçen bir beyit olduğunu yukarıda belirtmiştik. *Karnaval* romanındaki bir diğer alıntıda anlatıcı, yaralanan ve uzunca müddet evinde hasta yatan Resmi'nin uzun zamandan beri saçlarının su yüzü görmediğini ancak ona âşık olan Hasna'nın bir gece Resmi uyurken yanına giderek saçını kokladığını anlatır. Başkasına kötü gelecek bu kokunun Hasna'ya güzel gelmesini ise insana sevdiğinin ter kokusunun bile çok güzel gelmesine bağlar ve bu durumu güçlendirmek için önce “Anberîn zülfün getirdi başıma sevdaları!» (Ahmet Mithat Efendi, 2000b) mısrasından, sonrasında ise “دیاشك ب هرط نازابص رخك هُفان یویب” (*be-bu-yınafe-i kahir saba-zan turra be- küşayed(!)*)⁹ (Ahmet Mithat, 1298) mısrasından faydalanır. Her iki mısranın da kime ait olduğunu tespit edemedik ancak ifade ve mazmun bakımından Osmanlı-İslam dairesine ait olduklarını söyleyebiliriz.

Ahmet Metin ve Şirzat (1309/1892) romanında anlatıcı, Neofari'nin çok güzel olduğunu ancak bir sabah her zamankinden daha süslü olduğu halde Ahmet Metin'in gözüne o kadar güzel görünmediğini belirtir. Yine de onun nezaketten, romanda Hafız-ı Şirazi'ye ait olduğu belirtilen “Hacet-i meşşate nist ru-yı dilaram ra”¹⁰ mısrasını okuduğunu söyler (Ahmet Mithat Efendi, 2013, 460). Bu mısra da Neofari'nin güzelliğini vurgulamak için kullanıldığından anlama katkı sağlar. Romanın devamında Neofari, Meliketü'l-Bahr gemisi ile

8 Türkçeye “İstemem mehtabı, hem (de) güneş parlak olmasın/ sevgilinin parlayışı gönlümü aydınlatıyor, yeter” şeklinde aktarılabilir.

9 Kazım Yetiş tarafından hazırlanan metinde önceki dize çıkmışken bu dize çıkmamıştır. Bu nedenle bu romanın orijinaline (Mithat, 1298, 235) bakarak dizeyi tam emin olmamakla birlikte bu şekilde okuduk. Bu nedenle orijinalini de vermeyi uygun gördük.

10 Türkçeye “gelini süslemeye gerek yoktur (zira) yüzü gönül okşayandır” şeklinde aktarılabilir.

gerçekleştirdiği bir yıllık seyahatinin son noktası olan Korfu'ya varır ve sanki öz kardeşinden ayrılmışçasına hüngür hüngür ağlar. Anlatıcıya göre Sadi-i Şirazi bu durumu görse “*Kemal-i hem-nişin der-men eser-gerd/ Ve gerne men heman hakem ki hestem*”¹¹ beytini Neofari hakkında söylediği zannına kapılabilir. (Ahmet Mithat Efendi, 2013, 741). Bu şiiri, Ahmet Mithat Efendi'nin Neofari aracılığıyla Ahmet Metin'in kişiliğini yüceltmek için alıntıldığını söyleyebiliriz çünkü Neofari'de görülen bu değişim Ahmet Metin gibi bir gerçek kahraman ile teklifsiz arkadaşlığın verdiği bir “feyzden” kaynaklanmıştır çünkü anlatıcıya göre bu “feyz olmasaydı” Neofari yine eski Neofari olarak kalacaktır.

Taaffüf (1313/1895) romanında anlatıcı, Saniha hanımın odasındaki kütüphaneden, yazıhaneden bahsettikten sonra şömineden de bahseder. Şöminede yanan ateşi anlatabilmek için “*Mangal kenarı kış gününün lalezarındır*” mısrasından faydalanır (Ahmet Mithat Efendi, 2000f, 78) ve bu mısrayı söyleyen şairin bu şömineyi görseydi daha büyük bir benzetme ile bu ocağı tasvir edeceğini düşünür. Romanın devamında selamlıkta bulunan Tosun Bey, piyano çalarken kapı çalınır; Rasih Efendi'nin karısı Saniha Hanım, haremlik tarafından kocasına istenilen şarkıların listesini göndermiştir. Tosun Bey, gelenin kim olduğunu göremediği halde bu isteklerin Saniha Hanım'dan geldiğini anlar. Yazar- anlatıcı, eskiden harem halkının selamlıktan hiçbir haberi olmadığını, şimdiyse harem halkının selamlığın gerçek hallerini layıkıyla bilmediği gibi “*Arif oldur bilmeye dünya ve mafihâ nedir*” gibi bir cahillikte de bulunmadığını dile getirir (Ahmet Mithat Efendi, 2000f). Romanda bu mısra bir mesel olarak belirtilmiştir fakat tespitlerimize göre bu bir mesel değil Fuzuli'nin¹² bir mısrasıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin bunu mesel (atasözü) olarak tanımlaması bu sözün halk arasında yaygın kullanıldığını gösterir. Tosun Beyin, gelen mektubun kimden geldiğini hemen anlaması üzerine anlatıcının bu mısrayı alıntılanması anlamı güçlendirir. Yine romanda Mütenebbi'den alıntıldığını tespit ettiğimiz (Ersöz, 2008) “*Sen heman eyle tekellüm razıyım düşmana ben*”¹³ mısrası (Ahmet Mithat Efendi, 2000f, 140), Tosun Beyin Saniha'ya mektup yazması ve Saniha'nın da ona cevap vermesi üzerine anlamı güçlendirmek için kullanılmıştır. Her ne kadar bu cevaplar müdafaa amaçlı olsalar da karşısındakine cesaret verir çünkü Tosun Bey, Saniha Hanım'ın cevap yazmasının kendisini yeniden yazmaya davet amaçlı olduğunu düşünür. Onun bu düşüncesini

11 Türkçeye “*Teklifsiz arkadaşlığımın olgunluğudur beni etkileyen/ yoksa ben sadece basit bir toprağım*” şeklinde aktarılabilir.

12 Fuzuli'ye ait olan bu beyitin tamamı şöyledir:

“*Hikmet-i dünyâvümâfihâ bilen ârif değil*

“*Ârif oldur bilmeye dünyâvümâfihâ nedir?*” (Gürzoğlu, 2011, 155). Türkçeye bu mısrayı “*bilge kişi odur ki dünyayı ve içindekileri de bilir*” şeklinde aktarılabilir.

13 Türkçeye “*yeter ki konuşsun da isterse sövüp saysın*” şeklinde aktarılabilir.

daha iyi anlatabilmek için anlatıcı bu mısrayı kullanmıştır. Burada anlatıcının oldukça bilinen bir şairdense neredeyse unutulmaya yüz tutmuş bir şairden alıntı yapması onun kültürel birikimini de gösterir. Doğu kültüründen seçilen bu alıntı, Ahmet Mithat Efendi'de geleneksel etkinin ne denli köklü olduğunu göstermektedir. Bir başka alıntı ise yazarın **Şinasi'ye ait** olduğunu belirttiği "*Renğin olan şukufe-i bi-buyı andırır/ Bir taze kız ki dilber olup bi-vefa olur*"¹⁴ (Ahmet Mithat Efendi, 2000f) beytidir. Alıntıyı yaptıktan sonra anlatıcı, bir bakıma bu mısraları açıklayan yorumlar yapar. Güzellik bir tek nesneye ait değildir; dolayısıyla varlıkları sadece güzelliği itibari ile tercih etmek veya ayırmak çok da tutarlı değildir. Bilindiği gibi Türk edebiyatında batılılaşmanın öncüsü olarak Şinasi görülür. İnci Enginün, şairliğinin yanı sıra gazeteci kimliği ile de Türk edebiyatının hem şiirde hem de düz yazıda yenileşmesine ön ayak olan Şinasi'nin, iyi bir şair olmamakla birlikte şiire getirdiği yeni kavramlarla fikri açıdan onun değişmesine olanak sağladığını; ancak bunu yaparken şiirin tekniği üzerinde durmadığını ifade eder (Enginün, 2007). Aynı şekilde Şinasi yaptığı tercümelemlerle de Türk edebiyatına yeni bir kanal açmıştır. Burada Şinasi'nin anılması bu yüzden şaşırtıcı değildir çünkü bu dönem yazarlarının ve şairlerinin hemen hepsi onun gerek şiirlerini ve tercümelerini gerekse de fikri yazılarını okumuştur. Romanda dikkat çeken bir diğer alıntı da "*Hazır ol cenge eğer ister isen sulh-ı salah*" (Ahmet Mithat Efendi, 2000f) mısrasıdır. Bozkurt Güvenç'e göre bunu Latince'den Türkçe'ye Ziya Paşa çevirmiştir¹⁵. Başka bir kaynakta ise bunun Abdülhak Molla'nın Latince'den Türkçeye aktardığı bir cümle olduğu belirtilir¹⁶. Kekrops, Atina şehrini kurduğunda onu kimin adıyla anacağı yolunda bir rekabet ortaya çıkmıştır. İnsanlığa en faydalı şeyi kim meydana koyarsa şehre onun ad vermesine karar verilir. Minerva meydana zeytin koyar ve onun koyduğu şey en faydalı olarak görüldüğünden Minerva'nın tercihiyle yeni şehre Atina adı verilir çünkü zeytin barış ve bolluğun simgesidir. Barışın tamamen silahsız olmakla sağlanacağını belirten bu mısra romanda anlatılmak istenen anlama uygundur.

Mesail-i Muğlaka (1316/1898) romanında anlatıcı, Madem De Rose Buton'un güzel olduğunu ancak bir Doğulu gözüyle bakıldığında ilk başta bu güzelliğin anlaşılamayacağını belirtir. Zaten bir Doğulu için gönlün sevgilisi olan güzel

14 Türkçeye "*Renkli (çekici, albenili) çiçekler kokusuz tomurcuğu andırlar/ Gönül alan bir genç kız da vefasız olabilir*" şeklinde aktarılabilir.

15 Bozkurt Güvenç, Romalıların "Baris istersen savaşa hazır ol" anlamında "Si vispacem para bellum" dediklerini ve Ziya Paşa'nın bu düsturu Türkçeye "*Hazır ol cenge eğer ister isen sulh u salah*" diye çevirdiğini ifade eder (<http://dersaadetonline.tripod.com/cogito04.htm>) (Erişim: 01.02.2015).

16 Fatih Altaylı, Latince "*Si vispacem para bellum*" yani "*Barış istiyorsan savaşa hazır ol*" anlamındaki sözü Abdülhak Hamit'in dedesi Abdülhak Molla'nın öyle güzel çevirdiğini ve Latincesinin gölgede kaldığını belirterek cümlenin tamamının şu şekilde olduğunu söyler:

"Bu mesel ile bulur cümle düvel fevz ü felâh

Hazır ol cenge eğer ister isen sulh ü salâh"

(<http://olaylardan-yankilar.blogspot.com.tr/2012/10/si-vis-pacem-para-bellum.html>) (Erişim: 01.02.2015)

öyle yüksek bir yerdedir ki ona kavuşmak hayalidir. Onun bir lütfuna, bir bakışına can veren aşğın tüm çabaları boşa çıkar. “*Can nakdin alıp satsa visalin hep alırdık/ Müşkül budur amma ne alan var ne satan var*”(Ahmet Mithat Efendi, 2003b) şeklindeki alıntı işte tam da bu durumu ve duyguyu anlatmak için kullanılır. Sevgili için canını feda etmeye kadar varan Doğulu bir âşık için bir güzeli bu şekilde rahatça görebilmek mümkün değildir. Bu beytin kime ait olduğunu tespit edemedik; ancak zihin dünyası açısından bakıldığında bunun da Doğu şiirinden alıntılanmış olabileceğini ifade edebiliriz. Romanda, insanların bir olay gerçekleştiğinde lehte ve aleyhte bol bol konuşmaları Muallim Naci'den alıntı yapıldığını tespit ettiğimiz (Çatıkkaş, 2008) “İhtilâfatıyla uğraşmakta *dehrin zevk yok/ Zevk onun mîrsâd-ı ibretten temaşasındadır*”¹⁷ (Ahmet Mithat Efendi, 2003b) beyti ile örneklendirilir. Beyitte belirtildiği gibi insanlar böyle tartışmaları izlemekten zevk alırlar. Ahmet Mithat Efendi'nin alıntı kaynakları içinde kendi devrinde yaşayan, hatta kendinden daha genç yazar ve şairlerin bulunması, yazarın bilgi karşısındaki kompleksiz tavrını gösterir. Ahmet Mithat Efendi'nin zihin dünyasında Osmanlı kültürünün ve edebiyatının belirgin etkisi vardır. Muallim Naci'den alıntılanmış bu beyit de Osmanlı insanının dünya ve hayat algısını göstermektedir. Gerçekte dönem içinde Muallim Naci'nin eskinin taraftarı olarak konumlanması da Osmanlı kültür birikimine bağlı kalarak yenilikle ilgilenmesinden dolayıdır.

Diplomalı Kız (1307/1890) romanında anlatıcı, Sünbülzade Vehbi'ye ait olduğunu tespit ettiğimiz¹⁸ “*Hane-i derviş fakirin evi/ Eski hasır onda kühen bûriyâ*”(Ahmet Mithat Efendi, 2003c) beytini Polini ve ailesinin yaşadığı mansard tipi evin nasıl bir şey olduğunu anlayabilmemiz amacıyla alıntılar. Sünbülzade Vehbi'nin bu beytindeki gibi Polini ve ailesinin evi de modası geçmiş eski hasırlarıyla bir fakir evidir. Sünbülzâde Vehbi, Divan şiirinin son şairlerinden- dir. Şiirde Batılılaşmanın başladığı, özellikle muhteva açısından yeniliklerin geldiği bir süreçte Ahmet Mithat Efendi'nin anlamı güçlendirmek için hâlâ Divan şiirine yönelmesi dikkat çekicidir. Çok okuyan ve yazar, Batı edebiyatını da takip eden bir yazar olan Ahmet Mithat Efendi'nin yeniliklerden haberdar olmadığı düşünülemezine göre bu bilinçli bir tavrıdır.

SONUÇ

Ahmet Mithat Efendi'nin Türk romanının kurucusu ve yol açıcısı olduğu; romanı yerleştirmeye, roman okurunu oluşturmaya ve halkın kendini her alanda tanzim etmesine, bilgilenmesine çalıştığı bilinen bir gerçekliktir. Bu

¹⁷ Türkçeye “*zamanın çatışmaları ile uğraşmakta zevk yok/ zevk, onu ibretler âleminde seyretmektedir*” şeklinde aktarılabilir.

¹⁸ Sünbülzade Vehbi'ye ait olan bu beytin doğrusu şu şekildedir:

“*Hane-i derviş fakirin evi*

Eski hasır anda kühen bûriyâ” (Yenikale, 2012, 45).

niteliklere ve özelliklere sahip bir yazarın kültürel ve edebi arka planının çeşitli ve zengin olması gerekir. Sadece alıntılardığı şiirler açısından bakıldığında bile Ahmet Mithat Efendi'nin bu gereği yerine getiren bir yazar olduğu görülür. Onun diğer edebi türlere, halk ürünlerine, yerli ve yabancı kaynaklara yaptığı atıfları, kullandığı alıntılarını görmek onun kültürel ve edebi kaynaklarını görmek açısından daha da belirleyici olacaktır. Çalışmamız açısından söylesek Ahmet Mithat Efendi, kişilerinin duygularını, olayların anlamlarını pekiştirmek, özetlemek ve güçlendirmek için kendinden önceki ve kendi çağındaki metinlerden alıntılar yapmaktadır. Bu alıntılar büyük çoğunluğu Fars ve Osmanlı şiirindedir; yok denecek kadar az olsa da Avrupa şiirinden de alıntı yapmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin şiir birikimi için bir yargı verilecekse- Sadi, Hafız, Nef'i, Fuzûlî, Sümbülzade Vehbi, Mütenebbi, Nefi gibi şairlerden yaptığı alıntılar hesaba katarak- denilebilir ki onun hafızasında ve muhayyilesinde Divan şiiri egemendir. Bu yargı onun romanlarında halk kültürü ürünlerine sıklıkla atıf yaptığı, bu ürünlerin anlatım tekniğinden yararlandığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Ahmet Mithat Efendi'nin kendi çağdaşlarını da izlediği, aşâğılık duygusuna kapılmadan onlardan da alıntılar yaptığı görülmektedir. Şinasi, Ziya Paşa, Muallim Naci gibi şairlerden yaptığı alıntılar bunu ortaya koyar. Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında yaptığı şiir alıntılarının hiçbiri işlevsiz değildir; her bir alıntı mutlaka anlamı desteklemekte veya anlamı daha kavranılır hale getirmektedir. Bu da aslında şiirin, sadece Ahmet Mithat Efendi'de değil bütün toplumun kültürel hafızasındaki ve muhayyilesindeki yerini ve etkisini gösterir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi. (1298). *Karnaval*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000a). *Paris'te Bir Türk*. Erol Ülgen (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000b). *Karnaval*. Kazım Yetiş (Hazırlayan), Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000c). *Kafkas*. Erol Ülgen (Hazırlayan), Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000d). *Çengi*. Erol Ülgen-Fatih Andı (Hazırlayanlar). Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000f). *Taaffüf*. Ali Şükrü Çoruk (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003a). *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar*. M. Levent Yener (Uyarlayan), İzmir: İlya Yayınevi.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003b). *Mesail-i Muğlâka*. Kazım Yetiş (Hazırlayan), Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003e). *Diplomalı Kız*. M. Fatih Andı (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Ahmet Metin ve Şirzat*. Fazıl Gökçek- Özlem Nemutlu (Hazırlayanlar). Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Akay, Hasan. (2000). Haluk'un Amentüsünde İnsanlık İdealine Dair, İlmî Araştırmalar, 9, 23- 32.
- Aktulum, Kubilay. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. (2. Baskı). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bozkurt Güvenç, "Barış Kültürü Mü Yoksa Barış İçin Kültür Mü?". (<http://dersaadetonline.tripod.com/cogito04.htm>) (Erişim: 01.02.2015).
- Enginün, İnci. (2007). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)*. (3. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fatih Altaylı, "Olaylardan Yankılar". <http://olaylardan-yankilar.blogspot.com.tr/2012/10/si-vis-pacem-para-bellum.html> (Erişim: 01.02.2015)

- Gürzoğlu, Ali Rıza. (2011). Alevilik Bektaşılık İnancındaki Devriyyeler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 60, ss. 141- 158. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.
- Güven, Ahmet Zeki. (2014). Gülistan ve Bostan Adlı Eserlerin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, *Turkish Studies*, C. 9/6, ss. 505- 517.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10873,mehemmedfuzulipdf.pdf?0> (Erişim: 01.01.2014)
- İnal, İbnü'l- Emin Mahmut Kemal. (1999). "Abdülhak Efendi" Maddesi. *Son Asır Türk Şairleri*, C. 1, ss. 23- 30. İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Karahan, Abdülkadir. (1996). "Fuzuli" Maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, ss. 240- 246. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Kaya, İbrahim. (2012). Sûdî'nin Şerh-i Gülistan'ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış, *Turkish Studies*, S. 7/3, ss. 1719- 1739.
- Kerman, Zeynep. (1978). *1862- 1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçe'ye Yapılan Tercüme Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yenikale, Ahmet. (2012). *Sünbülzade Vehbi, Tuhfe-i Vehbi (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Kahramanmaraş: Öncü Basımevi.